

TÜRKİYE’DE MİLLÎ İKTİSATTAN DEVLETÇİLİĞE KALKINMA DÜŞÜNÇESİ

Çiğdem Erdem* - Demirhan Fahri Erdem**

Öz

Bu makalenin amacı, Türkiye’de kalkınma ülküsünün Millî İktisat-devletçilik çizgisindeki gelişimini ortaya koyabilmektir. Dolayısıyla makalenin kapsamı, Millî İktisatlı yıllardır, yani Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Millî İktisat’ın bir kalkınma projesi olarak kabul edildiği 1923 yılından, Millî İktisat’ın bir dönüşüm geçirip devletçiliğe doğru evrildiği 1930’lu yılların sonuna kadar geçen süredir. Ancak Millî İktisat düşüncesinin köklerinin ve Millî İktisat-kalkınma ilişkisinin kurulmasının erken cumhuriyet dönemini öncesinden dolayı, geç Osmanlı olarak adlandırabileceğimiz zaman dilimi de makale kapsamında ele alınmıştır. Bu amaç ve kapsam bağlamında, nitel araştırma tekniğiyle elde edilen verilere dayalı bu makaledeki görüşler, tarihsel analitik yöntemle incelenmiştir. Makalenin bulgularına göre; Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren ilgi konusu olan Millî İktisat düşüncesi, İttihat ve Terakki Fırkası’nın iktidara gelmesiyle hayata geçirilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, kalkınma temelinde devletin etkin olduğu bir ekonomi perspektifiyle hareket edilmiş ve Millî İktisat’ın bel kemiğini oluşturan millî burjuvaziyi desteklemeye devam edilmiştir. Ancak 1929 Bunalımının da tetiklemeyle, Millî İktisat politikası bir evrim geçirmiş ve kalkınma ülküsü temelinde Millî İktisat, devletçiliğe doğru evrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Millî İktisat, Devletçilik.

* Çiğdem Erdem, Profesör Doktor, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: cigdem.erdem@hbv.edu.tr, Orcid:0000-0002-4030-8750

** Demirhan Fahri Erdem, Doçent Doktor, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: demirhan.erdem@hbv.edu.tr Orcid:0000-0001-6921-980X

Bu makaleye atıf için: Erdem, Çiğdem ve Erdem, Demirhan Fahri. (2025). Türkiye’de Millî İktisattan Devletçiliğe Kalkınma Düşüncesi, SDE Akademi Dergisi 5(1), 77-103

DEVELOPMENT THOUGHT FROM NATIONAL ECONOMY TO STATİSM IN TÜRKİYE

Çiğdem Erdem - Demirhan Fahri Erdem

Abstract

The purpose of this article is to reveal the development of the development ideal in Türkiye in the line of National Economy-statism. Therefore, the scope of the article is the years of National Economy, that is the period from 1923, when the national economy was accepted as a development project with the declaration of the Republic, to the end of the 1930's, when the National Economy underwent a transformation and evolved towards statism. However, since the roots of the National Economy idea and the establishment of the National Economy-development relationship predate the early republican period, the period of time that we can call the late Ottoman period is also included in the scope of the article. In the context of this purpose and scope, the views in this article based on the data obtained through qualitative research techniques were examined with historical analytical method. According to the findings of the study; the idea of National Economy, which has been a subject of interest in the Ottoman Empire since the II. Constitutional Monarchy Era, was put into practice after the Party of Union and Progress came into power. With the establishment of the Republic, an economy in which the state was active on the basis of development was adopted and the national bourgeoisie, which formed the backbone of the National Economy, remained supported. However, triggered by the 1929 Depression, the National Economy policy underwent an evolution and on the basis of the ideal of development, the National Economy evolved towards statism.

Keywords: *Development, National Economy, Statism.*

Giriş

Millî İktisat, İngiltere ve Fransa'ya göre 19. yüzyılın başında ekonomik açıdan daha geri olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde Aleksander Hamilton, Daniel Raymond, Henry Charles Carey gibi iktisatçılar ile Almanya'da Johann Gotlieb Fichte, Friedrich List, Karl Müller ve Friedrich von Gentz gibi isimlerin öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Bu, liberalizmin ekonomi kuramına karşıt, dışa kapalı ekonomik bir çizgide ulusal kalkınmayı savunan bir anlayıştır. Millî İktisat politikası, kapitalistleşme sürecinde yeterli sermaye birikimine sahip olmayan sanayi burjuvazisinin devlet tarafından desteklenmesini savunur. Anti liberal bir kapitalist gelişme modeli olan Millî İktisat düşüncesi; kalkınma odaklı bir yaklaşım olup, ülke ekonomisinin gelişmiş kapitalist ülkeler karşısında korunarak, devlet eliyle yaratılacak sanayi temelli bir milli burjuvazi aracılığıyla geliştirilmesini savunur. Millî İktisat kapsamında sanayi burjuvazisi, kalkınmayı sağlayacak ve bu sebeple de devlet tarafından desteklenmesi gereken temel aktör olarak düşünülür.

Osmanlı aydınlarının yaptıkları gözlemlerle, Almanya'dan ilham alınarak İmparatorluğa ithal edilen Millî İktisat, I. Dünya Savaşı yıllarında uygulanma olanağı bulmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasıyla da ekonomik alanda bu milliyetçi kalkınma yolu takip edilmiş, bu amaçla kalkınmayı sağlayacağı beklentisiyle bir milli burjuvazi yaratılmaya çalışılmıştır.

Makalenin savlarından biri; İmparatorluğun son döneminden devralınan Millî İktisat düşüncesinin, tek parti dönemi boyunca da kalkınmanın temel aracı olarak görüldüğüdür. Makaledeki diğer sav ise; Millî İktisat anlayışının tek parti döneminin 1930 öncesi ve sonrasının farklılaşan koşullarına uyacak biçimde, iki farklı aşamada uygulandığıdır. Bu amaçla makalede Cumhuriyet yöneticilerinin kalkınmayı gerçekleştirecek temel araç olarak gördükleri Millî İktisat düşüncesinin gelişimi üzerinde durularak, Millî İktisat-kalkınma ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda makale iki temel bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Millî İktisat düşüncesinin tarihsel ve kuramsal kökleri ele alınacak, ikinci bölümde kalkınma ülküsü doğrultusunda Millî İktisat'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda

şekillenışı ve Cumhuriyet dönemindeki Millî İktisat yaklaşımı dönemler halinde çözümlenecektir. Makalenin kapsamı, Osmanlı mirasını da içermekle birlikte, asıl olarak tek parti dönemi ile sınırlıdır. Nitel araştırma tekniğiyle elde edilen verilere dayalı bu çalışmadaki görüşler, birincil kaynaklardan, analitik çözümlemeyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Millî İktisat ve Kalkınma: Sosyo-Ekonomik Koşullar ve Kuram

19. yüzyıl başlarında ABD’de ve Almanya’da, İngiltere’nin ekonomik ve siyasi üstünlüğüne karşı, İngiltere’yle özdeşleşen liberal kuram ve uygulamalara yönelik ciddi eleştiriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eleştirilerin kökeninde serbest ticaretin, buna katılan bütün ülkelerin yararına olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Klasik iktisat düşüncesinin bu tezine karşı ilk tepkiler, İngiltere’ye karşı rüştünü ispatlamak isteyen ABD’de ve güçlü bir “devletçi felsefeye” sahip olan Almanya’da (Sur, 1949:267-268) ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla liberal öğretilerdeki serbest dış ticaret teorisine ilk karşı çıkan ve Millî İktisat kuramını geliştirenler Amerikalı ve Alman iktisatçılar olmuştur (Kazgan, 1997:172).

İktisadi milliyetçilerin en başında, iktisatçı Aleksander Hamilton (1757-1804) gelmektedir (Szporluk, 1988:108). Hamilton 1790’larda Temsilciler Meclisi için hazırladığı bir raporda milli gücü, imalatın gelişmesiyle ilişkilendirmiş ve ekonomik alanın düzenlenmesinde devleti temel aktör olarak görmüştür (Gilpin, 2011:224). Hamilton’un görüşlerinin özünde Millî İktisat’ta olan korumacılık düşüncesi vardır. Hamilton korumacı tedbirler alınarak, Amerikan ekonomisinin İngiltere’ye karşı korunmasını savunmuştur. Hamilton dışında Daniel Raymond, Henry Charles Carey gibi diğer iktisadi milliyetçilerin de benzer görüşler dile getirdikleri bilinmektedir (Szporluk, 1988:108-109).

Söz konusu dönemde Alman devleti ise henüz ulusal birliğini ve sanayileşmesini tamamlayamamış; İngiltere ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkelere karşı rekabet edemez durumdadır (Kazgan, 1997:167). Bu koşullarda Almanya’da da liberal kuramın savunduğunun aksine, serbest ticaret yerine

korumacı tedbirlerin alınmasına yönelik talepler yükselmeye başlamıştır (Erkök Yılmaz, 1992:103). Johann G. Fichte'nin de etkisiyle gelişen Romantik akım çerçevesinde, liberal kuram karşısında daha korumacı tedbirleri savunan görüşler dile getirilmeye başlanmıştır (Kazgan, 1997:168).

Hamilton'un ardından, Millî İktisat kuramının oluşumunda en önemli figür olarak karşımıza, Alman Friedrich List (1789-1846) çıkmaktadır. List'in görüşlerinin şekillenmesinde, ABD'de tanıştığı ABD'li iktisadi milliyetçilerin görüşlerinin de etkisi olmuştur. List ABD'deki iktisadi milliyetçiler arasında büyük ilgi görmüş ve buradaki iktisadi milliyetçiliği savunanlar arasında öne çıkmıştır (Szporluk, 1988:109).

List'in yaşadığı dönemde, Almanya'nın bir tarım ülkesi olması, henüz iktisadi ve siyasi birliğini de sağlayamaması (Zarakolu, 1982:59), bu koşullarda Almanya'da kapitalizmin yeni doğuyor olması, List'i iktisadi milliyetçiliğe yöneltmiştir (Kazgan, 1997:168). List, görüşleriyle serbest ticaret doktrinini reddetmiştir. Ona göre İngiltere, diğer milletlerin harap olması pahasına küresel bir üstünlük kazanmıştır (Szporluk, 1988:102 ve120).

List'in kuramsallaştırdığı Millî İktisat düşüncesi, sanayileşmeye dayanan kalkınma odaklı bir yaklaşım olup, özellikle de az gelişmiş ülkelerde yerel üretim ve üreticilerin küresel sermaye karşısında korunmasını savunmuştur. List, liberal kuramın savunduğu serbest ticarete karşılık, ülkelerin kendi olanaklarıyla üretim yapmasının, o ülkeyi daha zengin kılacağını ifade etmiştir (2001:185). Üretimle kalkınmanın sağlanacağını düşünen List açısından, bu üretimin niteliği de önem taşımaktadır. Ekonomik kalkınma için esas olan tarımsal gelişmeden ziyade, imalat sanayine yönelik gelişmedir (List, 2001:190-201). List kitabında, imalat malları ihraç eden ve hammadde ithal eden ülkelerin daha zengin ve güçlü olacaklarını ifade etmiştir (2001: 209). Bu doğrultuda List, imalat sektörünün tarım sektörüne üstünlüğünü, alt yapının önemini ve aynı gelişme düzeyindeki ülkeler arasında serbest ticareti vurgulamıştır (Reinert ve Daastol, 2004:32).

Kısacası, Millî İktisat düşüncesini kuramlaştıran List'e göre; bir ülke ancak sanayileşmek suretiyle, az gelişmişlikten kurtulabilir ve sanayi-

leşmek için, devlet tarafından korumacı tedbirlerin alınması şarttır. List’teki sanayileşme fikri, ulusal kalkınma anlayışıyla doğrudan alakalıdır.

Almanya’da, Otto von Bismarck’ın Alman birliğini sağlamasından sonra, List’in görüşleri çerçevesinde politikalar izlenmiştir. Almanya’nın zaman içerisinde Avrupa’nın güçlü devletlerinden biri haline gelmesinde, List’in temellendirdiği “Millî İktisat” düşüncesinin önemli bir payı olmuştur. “Almanya refahının ve askeri gücünün bu hızlı artışı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında diğer toplumlar için emsal teşkil edecektir” (Gilpin, 2011:226). Bu toplumlar içinde Osmanlı toplumu da vardır.

2. Millî İktisat Düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu’na Girişi

Millî İktisat düşüncesi, Almanya’da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da iktisadi liberalizme karşı bir tepki ve kalkınma hedefine yönelik bir yol olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı ekonomisinin ve siyasetinin durumu, Osmanlı düşünürleri arasında, iktisadi liberalizme karşı bir tepkiye yol açmıştır. İmparatorluk ekonomisi, İngiltere’yle 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması sonucunda, serbest ticarete açılmıştır. Bu serbest ticaret antlaşmasını diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanan benzer antlaşmalar takip etmiş ve sonuçta kapitalist sistemle eklenen İmparatorluk piyasaları, uluslararası ticarete ve küresel kapitalizmin etkilerine açılmıştır (Ünay, 2010:118).

Bu etkilerin özellikle Türk ve Müslüman gruplar üzerindeki olumsuz yansımaları, beraberinde milliyetçi iktisadi ve siyasi tepkileri de getirmiştir.

Küresel kapitalist sisteme eklenmenin bir aracı olarak alınan dış borçların geri ödenememesi, 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi’nin kurulmasına yol açmıştır. Duyun-u Umumiye İdaresi’nin “gelirlere alacaklı olarak el atan bir organ” (Ortaylı, 1995:117) olarak, İmparatorluğun iktisadi kaynakları üzerine “fiili bir emperyalist denetim” (Keyder, 1998:41) kurmuş olması, Millî İktisat düşüncesinin Osmanlı topraklarında taraftar bulmasında etkili olmuştur.

Öte yandan Balkan Savaşı ve İmparatorluktaki ayrılıkçı akımların güç kazanması da tüm unsurlarla İmparatorluğu bir arada tutma anlamında Osmanlılık politikasını geçersiz hale getirmiş ve bunun sonucunda İttihat ve Terakki (İT) yönetimi “Müslümanı gözeten, Anadolu’ya yönelen, Türk’ü ön plana alan” bir ekonomik anlayışa yönelmiştir (Toprak, 1995:4-5; 2000:292-293).

Millî İktisat’ı savunan görüşler esas olarak II. Meşrutiyet döneminde ilgi çekmeye başlamakla birlikte, daha 1880 yılında Ahmet Mithat tarafından yayınlanan “Ekonomi-Politik” adlı kitapla bu düşünce Osmanlı İmparatorluğu’na girmiştir. Bu kitap, “İlk Türk milliyetçilerinde, Jön Türk yöneticilerinde ve daha genel bir anlamda 20. yüzyıl Türkiye’sinde bir ‘millî iktisat’ kurma amacı taşıyan herkeste” etki bırakmıştır (Georgeon, 2006:155). Ahmet Mithat’ı diğer düşünürler takip etmiş, Kazanlı Musa Akyığıtzade, Erkan-ı Harbiye Mektebi’nde verdiği derslerde, Millî İktisat düşüncesini askeri öğrencilere anlatmıştır. Böylece, “Kalkınma amaçlı bir ‘millî iktisat’ anlayışı, önce askeri okullarda öğretilerek, Rusya’dan gelen Türkçülük akımı çerçevesinde” şekillenmiş ve “20. yüzyıl Türk kalkınmacılık düşüncesi, oluşum halindeki Türk milliyetçiliğinin tahayyül dünyası içinde” ortaya çıkmıştır (İnsel, 2002:764).

Liberal kurama karşı geliştirilen Millî İktisat düşüncesinde, kalkınmanın List’in de öngördüğü gibi sanayileşme üzerinden gerçekleşeceği savunulmuştur. Bu dönemde İT’den Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi düşünürlerin de çeşitli yayın organlarında Millî İktisat düşüncesini desteklediği bilinmektedir (Boratav, 1998:17-18). “Bu yazılarda özellikle Alman iktisatçı F. List’i yücelten, ona övgüler yağdıran ve Türklere Almanları kendilerine örnek almalarını salık veren cümlelere sık sık rastlanmaktadır” (Öztaş, 2005:6).

Millî İktisat düşüncesi, I. Dünya Savaşı öncesinde, “teorik olarak belli bir olgunluğa” ulaşmış olsa da ancak İT Fırkası’nın iktidara gelmesiyle teoriden uygulamaya geçebilmiştir (Ünay, 2010:124). I. Dünya Savaşı koşullarından kaynaklanan ithalat kısıtlamaları ve kıtlıklar, İmparatorlukta iktisadi milliyetçiliğin uygulanabilmesi için gereken zemini hazırlamıştır.

Bu bağlamda İT yönetiminin Millî İktisat doğrultusundaki ilk adımları; korumacı bir gümrük politikasını uygulamaya sokmak, 1913 yılında yerli-millî sanayiye desteklemek amacıyla çıkarılan kanunun kapsamını daha da genişletmek ve 1914 yılında kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırarak, Düyun-u Umumiye’nin faaliyetlerini askıya almak şeklinde olmuştur (Pamuk, 2009:149). Ayrıca yine savaş koşullarından yararlanılarak, demiryolu ve tersaneler gibi bazı alanlarda da millileştirmeler yapılmıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010:130). Bunlar piyasaları birbirine bağlayarak, millî ekonomiyi oluşturmaya yönelik tedbirlerdir.

Tüm bu girişimler içerisinde, yerli ve milli burjuvazinin oluşturulması yönünde alınan tedbirler, İT yönetiminin Millî İktisat doğrultusundaki girişimlerinin odağını oluşturmuştur. Savaş koşullarında Avrupa’dan yapılan ithalatın kesintiye uğraması, Millî İktisat görüşüyle de uyumlu bir biçimde, iç talebi karşılayacak bir yerli üretim düşüncesini, dolayısıyla da bir milli burjuvazinin yaratılmasını ön plana çıkarmıştır. Savaş sebebiyle ortaya çıkan kıtlık sorunundan da faydalanarak, İT yönetimi çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Boratav, 1998:18). Amaç devlet eliyle desteklenip, korunacak bir milli burjuvaziyle Millî İktisat çerçevesinde kalkınmayı sağlamaktır.

Selanik’te kurulan ama Selanik’in kaybedilmesiyle İstanbul’a yerleşen İT, İstanbul’da dayanabileceği bir taban arayışına girmiş ve ilerde milli burjuvazinin temelini teşkil edecek esnaf üzerinden Millî İktisat’a yönelmiştir. İstanbul tüccarının kozmopolit yapısının Millî İktisat politikasıyla uyumsuzluğu, İT açısından Türk-Müslüman esnafa yönelmeyi zorunluluk haline getirmiştir. Böylece İT amacına ulaşmak için esnaf guruplarını bizzat örgütlemiştir. (Toprak, 1995:4-5; 2000:292-293).

İT, dönem boyunca Türk-Müslüman esnafın önünü devlet müdahalesiyle açıp, onları teşvik ederek ekonomik yaşamı Millî İktisat doğrultusunda dönüştürmeye çalışmıştır. Bu amaçla, Türk-Müslüman esnafın kooperatifleşmesini sağlayarak, ticaret alanında gayrimüslimler karşısında Türk-Müslüman kesimin ağırlığını arttırmaya yönelmiştir. İT, taşrada da kredi ve satış kooperatifleri kurarak, Türk-Müslüman üreticiyi ve tüccarı piyasadaki tek satıcı olarak örgütlemeye girişmiştir (Toprak, 1995:7).

Bu amaçla “milli sermayeli hususi teşebbüsler, şirketler ve fabrikalar kurulmuştur” (Tunaya, 2004:37-38). İT yönetimi, özellikle temel ihtiyaç ürünleri ve gıda maddelerinin imalatını ve ayrıca satışını “tekeline alan” bir Türk-Müslüman burjuvaziye ve bunların “esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarını” yaratmıştır (Yerasimos, 2005:17). Sonuçta İT yönetimiyle birlikte iç ticarete, Türk-Müslüman tüccar sınıfının, “milli burjuvazi”nin ağırlığı artmış, “böylece ‘milli iktisadın’ gündeme getirdiği ‘milli tüccar’ doğmuş, ‘milli ticaret’ gerçekleşmiş”, İmparatorluğun koşulları çerçevesinde, aslında “esnaf”tan “burjuva” yaratılmaya çalışılmıştır (Toprak, 2003:200-201).

İT Millî İktisat kapsamında sadece üretim aşamasında değil, bu üretimi desteklemek üzere finans aşamasında da tedbirler almış, yerli bankaların kurulması için adımlar atmıştır. 1913’ten itibaren, milli burjuvazi, “yabancılardan ve gayr-ı Müslimlerden bağımsız olarak” kendi bankalarını kurmuşlardır (Toprak, 2003:79). İstanbul dışında Anadolu’da da kurulan bu bankalar, “‘milli iktisad’ politikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimini” (Toprak, 2003:79) sağlamak suretiyle, Millî İktisat’ın İstanbul’un dışına yayılması amacını da ortaya koymuştur. Yeni kurulan bu bankalar vasıtasıyla Anadolu’da kurulan şirketlere kredi sağlanmıştır.

Ancak İT’nin gözetimindeki bu örgütlenmelerin, ticaret sermayesi olarak kaldığı, “yatırımların özellikle sınai yatırımların finansmanına yönelememiş” olduğu da belirtilmelidir (Ökçün, 1997:274). Yani liberal olmayan bir kalkınma yoluna girilmiş, kalkınma hedefine yönelik olarak bir milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmış; bu amaçla korumacı, teşvik edici tedbirler alınmış, devlet ekonomik sisteme müdahale etmiş; ancak Millî İktisat düşüncesinin sanayileşme yoluyla kalkınma hedefinde beklenen başarı sağlanamamıştır.

3. Erken Cumhuriyet Döneminde Millî İktisat Düşüncesi ve Uygulamaları

Başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk siyasi seçkinleri; İmparatorluğun çöküşünü ekonomik nedenlere dayandırdıklarından, Cumhuriyet’in

kuruluşundan itibaren, ekonomik alanı devletin bekasıyla ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla, Cumhuriyet’in kurucuları açısından “millî” bir ekonominin kurulması devletin varlığı açısından hayati önemdedir (İnsel, 1983:419).

Bu bakımdan erken Cumhuriyet dönemi, ekonomide izlenen yerli ve yabancı sermayenin girişimlerinin serbest olması politikası sebebiyle görece “liberal” olarak tasvir edilse bile, bu dönemi “iktisadi bakımdan tarafsız, saf anlamıyla ‘liberal’” saymak doğru değildir. Çünkü bu dönemde devlet, yatırımları imtiyazlı şirketlere dağıtmak ve ihaleler aracılığıyla özel sermaye birikimini sağlamak yoluyla piyasaya müdahale ederek, bir şekilde ekonomiyi düzenlemiştir (Boratav, 1982:3). Bu doğrultuda tek parti tarafından tekeller verilerek, kamulaştırmalar yapılarak ve sanayinin teşviki için kanunlar çıkarılarak (1925’te Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulmuş ve 1927’de Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır), ekonominin devlet eliyle düzenlenmesini, piyasaların kontrol altında tutulması olarak değerlendirmek gerekir (Kepenek ve Yentürk, 2001:35-36).

Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi, tüm liberal görüntüsüne rağmen, aslında liberalizmle zıt kutuplarda yer alan Millî İktisat düşüncesiyle birlikte değerlendirilebilir. Buna göre, “Cumhuriyet’in sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913’te uygulamaya koymuş oldukları millî iktisat programının bir devamı”dır (Zürcher, 2001:52). Yani Millî İktisat anlayışı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da etkili olmuş ve Cumhuriyet’in siyasal seçkinleri, “iktisadi hedeflerini de bu çerçevede”, Millî İktisat çizgisinde belirlemiştir (Pamuk, 2009:166). Millî İktisat kalkınmanın tek yolu olarak kabul edilmiştir.

Düşünsel açıdan Cumhuriyet dönemi yöneticileri üzerinde derin izler bırakmış olan Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde, Millî İktisat anlayışına uygun biçimde, Türklerin ekonomik ülküsünün “ülkeyi büyük endüstriye kavuşturmak” olduğunu ve bu büyük endüstrinin “ancak koruma ve destekleme yönteminin uygulanmasıyla” kurulabileceğini söylemiştir (2004:160).

Ayrıca özellikle İzmir İktisat Kongresi'ni erken Cumhuriyet dönemindeki Millî İktisat anlayışı bağlamında ele almak gerekir. 17 Şubat 1923'te toplanan Kongre'de Millî İktisat yönündeki istekler dile getirilmiştir (Varlı ve Koraltürk, 2010:128). Kongre, sonrasında takip edilecek iktisat politikasının seyri hakkında bir temel oluşturması bakımından önemlidir. Kongrede alınan kararların genel değerlendirmesi yapıldığında, iktisadi kalkınmanın ana aktörü olarak yerli ve milli burjuvazinin görüldüğü ortaya çıkmaktadır (Varlı ve Koraltürk, 2010:128) ki bu da erken Cumhuriyet döneminde Millî İktisat'ın temel belirleyenlerinden biri olan, milli burjuvazi yaratma çabasından vazgeçilmediğini göstermektedir.

Ancak Milli İktisat yaklaşımının “milli burjuvazi” yaratma ve bu sınıfla ekonomik kalkınmayı sağlama görüşü temelde benimsense de Kongre'nin ardından imzalanan Lozan Antlaşması'nın gümrük politikaları üzerindeki kısıtlamaları nedeniyle, erken Cumhuriyet döneminde, Millî İktisat anlayışının korumacı ve sanayileşmeci yönü ortaya çıkamamıştır. Dönem boyunca, “devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi” yoluyla korumacı tedbirler olmaksızın, milli burjuvazi korunup, geliştirilmeye çalışılmıştır (Boratav, 1998:29).

Sermayeyi yabancı olandan milli olana kaydırmak için de dönemin koşullarının izin verdiği ölçüde korumacı, destekleyici tedbirler hayata geçirilmiştir. Çünkü “Milli iktisat ya da yerli özel sermayenin birikimi, her şeyden önce teşvik demektir” (Kuruç,1988:51). Sonuç olarak yeni kurulan Cumhuriyetin kalkınma amacı devam etmiş ve Cumhuriyet yönetimi liberal görüntüsüne rağmen, kalkınmada kendisine bir araç olarak gördüğü Millî İktisat anlayışıyla bu hedefine ulaşmayı planlamıştır.

4. Millî İktisat Düşüncesinde Yeni Bir Aşama: Devletçilik ve Kalkınma

İzmir İktisat Kongresi'yle çerçevesi çizilen ve Cumhuriyet'in ilk yedi yılı boyunca, milli burjuvazi yaratmak suretiyle uygulanan Millî İktisat düşüncesi, 1930 yılına gelindiğinde devletçilik uygulamasıyla bir dönüşüm

geçirmiştir. Bu dönüşüm, Millî İktisat düşüncesinin savunduğu; sanayileşmenin itici gücü olması umulan milli burjuvazinin korunması yerine, devletin milli burjuvaziye yönelik beklentilerini doğrudan kendisinin yerine getirmesi temelinde şekillenmiştir. Böylece 1930’lar koşullarında Millî İktisat anlayışı, devletçiliğin çizdiği yeni çerçevede, yeniden tanımlanmıştır. Millî İktisat’ın bu dönemdeki adı devletçiliktir. Başka bir ifadeyle Millî İktisat, devletçilik ilkesinin temelini oluşturan kavramdır ve “milli iktisadın ‘liberallik’le olan karşıtlığı” (Kuruç, 1988:52) devletçi dönemde her yönüyle ortaya konmuştur.

Atatürk’ün ifadesiyle “Ekonomik kalkınma; Türkiye’nin, hür müstakil, daima daha kuvvetli, daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri C. 1, 1989: 416). Dolayısıyla Millî İktisat’ın, 1930’lar Türkiye’sinde devletçilik olarak yorumlanıp, yeniden tanımlanmasının altında yatan neden, işte bu kalkınma meselesidir.

4.1. Devletçiliğe Geçiş

Türkiye’de devletçiliğe geçiş nedenlerinin incelenmesi, kalkınma bağlamında Millî İktisat- devletçilik ilişkisinin kurulabilmesi açısından önemlidir. 1930’lu yıllar hem dünya hem de Türkiye açısından siyasi ve ekonomik açıdan özel birtakım koşulları içerisinde barındırır ve aslında bu koşulların da etkisiyle Türkiye’de Millî İktisat çizgisi, devletçilik yönünde evrilmiştir.

Öncelikle “Bu dönemde, konjonktürel neden tektir: 1929 dünya ekonomik bunalımı, Türkiye’deki yöneticileri de birtakım önlemler almaya ya da o güne değin aldıkları önlemleri sistematize etmeye yöneltmiştir” (Kongar, 1995:229). Fiyat düşüşleri, kapasitenin altında üretim ve işsizlik gibi belirtilerle ortaya çıkan (Kepenek ve Yentürk, 2001:62) 1929 Dünya Büyük Ekonomik Bunalımı, gelişmiş kapitalist ülkeler yanında, dış ticaret yoluyla bunalımı ithal eden (Tekeli ve İlkin, 1982:33) Türkiye’yi de derinden etkilemiştir. Bunalım, hammadde ihraç eden ve bunun karşılığında sanayi ürünü, tüketim malı ve sermaye malları ithal eden Türk ekonomisinde sorunlara yol açmıştır (Zarakolu, 1982:90).

Bunalımla birlikte ortaya çıkan gelişmeler, dış piyasalara “aşırı derecede bağımlı” olan milli burjuvazinin, “faaliyetlerinin maddî temeli bir anda yok olabilecek durumda” olması oranında “güçsüzlüğünü” ortaya koymuştur (Keyder, 1999:134). Üstelik durumu bunalımla sarsılan zayıf ticaret burjuvazisinin durumu bir yana, sanayi burjuvazisi de açıkça güçsüzdür (Boratav, 1983a:266). İT ile Millî İktisat çizgisinde cılız bir milli burjuvazi yaratılmış olsa da bu burjuvazinin sanayi temelli şekillenmemiş oluşu, Millî İktisat’la kalkınma hedefine ulaşmada başarısızlığa yol açmıştır. Bunalım öncesi dönemde milli burjuvazi yaratma politikası, kalkınma için “temel mekanizma” olarak işletilmeye çalışılmıştır (Boratav, 1998:28). Ama bunalımla birlikte, milli burjuvazinin artık kalkınmayı sağlayabileceği düşüncesi terk edilmiştir (Kuruç, 2001:299). Çünkü mevcut koşullar altında serbest piyasa düzenini sürdürmek riskli görülmüştür (Kuruç, 1988:35). Böylelikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında benimsenen Millî İktisat politikasının, amaçlanan kalkınmayı ve buna bağlı olarak sanayileşmeyi sağlayamadığı ve ayrıca 1929 Bunalımı’nın da etkisiyle mevcut koşullarda devam etmenin imkânsızlığı ortaya çıkmıştır (Keyder, 1998:46).

Büyük bunalıma, Türkiye’nin kendine özgü yapısal bazı sorunları da eklenince, kalkınma amacına yönelik Millî İktisat’ın, devletçilik biçiminde yeniden düzenlenmesi gerekmiştir. 1930 yılı başı itibariyle mevcut iktisadi yapının, siyasi iktidarın kalkınma yönündeki hedeflerini karşılayamayacak bir konuma gelmesi, bu hedefler için yeni araçların bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. 1929 Bunalımı, “Cumhuriyet rejimine karşılaşılabilecek buhranları aşma gücü verecek çapta bir sermaye birikimi” sağlamanın “şart” olduğunu göstermiştir (Kuruç, 2001:301). Yaşananlar, milli burjuvazinin bu sermaye birikimini sağlamada yeterli olmadığını gösterince de kalkınmayı başka türlü ama yine liberal olmayan bir yoldan, iktisadi milliyetçilik çerçevesinde yapmak düşüncesi, tek parti yöneticilerinin zihinlerinde oluşmuştur.

Millî İktisat çerçevesinde yaratılan milli burjuvazinin güçsüzlüğünün yanı sıra, bu burjuvazinin kendisinden beklenenleri yerine getirmede siyasi iktidarca başarısız bulunması da, Millî İktisat’ın devletçilik yönünde

yeniden kurgulanmasında etkisi olmuştur. Çünkü sanayi burjuvazisi, Millî İktisat’ın milli burjuvaziyi koruma politikasından yararlanırken, üretim alanında gelişmekten çok sermayesini büyütmeyi önclemiştir. Sanayideki yetersizliğinin dışında, burjuvazinin milli çıkarlara zararlı bazı tutumları da, kalkınma amacıyla kullanılacak araçların yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Türkiye, Lozan Antlaşması gereğince, 1929 yılına kadar ithalat ve ihracatta bir düzenleme yapamayarak, 1916 yılının tarifelerini uygulamak zorunda kalmıştır (Boratav, 1998:32). Türkiye’deki burjuvazi, antlaşma şartlarının sona ermesinden önce eski düşük gümrük tarifelerinden yararlanmak amacıyla mal stoklamış ve yapılan aşırı ithalat sonucunda Türk Lirası’nın değeri düşmüştür. Kalkınma hamlesini yapması umut edilen milli burjuvazinin bu davranışı, hükümetçe “bencilce” ve “millet düşmanı” olmak şeklinde değerlendirilmiştir (Ahmad, 1985:226).

Öte yandan milli burjuvazinin sanayileşme sürecindeki başarısızlığının yanında, genel anlamda liberal kuramın bunalımla birlikte uğradığı itibar kaybı da Türkiye’de liberal olmayan, Millî İktisat çizgisinde bir kalkınma anlayışının kabul edilmesinde etkili olmuştur. Bunalım sebebiyle zor durumda kalan Batılı ülkelerin iktisadi sistemlerinin dayandığı kuramların geçerliliğine karşı her yerde ciddi şüpheler gündeme gelmiştir (Eroğlu, 1981:42-43). 1929 Bunalımı tek parti yönetimi tarafından “Batı kapitalizmiyle özdeşleşen serbest girişimin başarısızlığı olarak” (Ahmad, 1996:17) görülürken, liberal ekonomi “başı boş ekonomi” (Aydemir, 1973:376) olarak değerlendirilmiştir. Hatta liberalizmin bir “suç ve vatan ihaneti” sayılması gerektiğine dair “keskin görüşler, bizzat iktidardaki parti yöneticileri tarafından” (Aydemir, 1973:384) ileri sürülmüş, “liberal mesleğin artık dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensipleri” nin (Peker, 1995:45), “dünyanın intizamını bozacak ... mahiyetten kurtulma(dığı)” (Peker, 1997:259) dile getirilmiş, devletçiliğe karşı çıkıp liberalizmi savunmak, kalkınma hamlesinin önünde bir engel olarak görülerek, ülke için “en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak” (C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutalgası, 1935:46; Peker, 1935:250) olarak değerlendirilmiştir.

Kısacası, 1929 Bunalımıyla, kapitalist sistemin derin biçimde sarsılması, Türkiye’de de liberal ekonomi politikalarını ve serbest ticareti gözden düşürmüştür. Türk ekonomisini de olumsuz etkileyen bu bunalım, liberal ekonominin yol açtığı bir felaket olarak değerlendirilmiş (Boratav, 1983b:100) ve kalkınma için devletin sisteme müdahale etmesi gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Anlaşılacağı üzere mevcut şartlarda ortaya çıkan sorunlar, “Cumhuriyetin 1923-1929 döneminde sürdürdüğü ekonomik ve siyasal dengelerin yeniden kurulmasını gerektirecek önemdeki sorunlardır” (Tekeli ve İlkın, 1982:74). 1929 Bunalımı sonucunda yeni bir ekonomi politikasının önün açılmış ve bunalımlara gebe Batılı liberal ekonomi politikaları terkedilmiştir. Yeni ekonomi politikasında, devletin ön planda olduğu bir kalkınma yolu seçilmiştir. Devlet artık destekleyici değil, bizzat yürütücü konumundadır (Kuruç, 1963:II).

Kalkınma hamlesini milli burjuvaziyle yapamayacağını gören tek parti yönetimi, Millî İktisat çizgisini Türkiye’nin ve dünyanın koşullarına göre yeniden düzenleme gereği duyarak, bu düzenlemeyi devletçilik yönünde gerçekleştirmeye karar vermiştir. Millî İktisat’ın yeniden gözden geçirilmesi neticesinde, Millî İktisat çerçevesinde oluşturulan milli burjuvazinin yapamadığını, devlet kendisi yapma kararı vermiş, “devlet yardımıyla kurulacak ithal ikame eden sanayi sektörünü gerektiren, kendine yeterli (otarşik) bir kalkınma modeli”nin uygulanmasına geçilmiştir (Keyder ve Birtek, 1983:204). Böylece kalkınma amaçlı, “devletçi sanayileşme” (Kepenek ve Yentürk, 2001:68-70) dönemi başlamış ve II. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar devam edecek bu hamleyle Millî İktisat uyarınca dışa kapalı, korumacı, devlet eliyle sanayileşmeyi ön gören bir yapılanmaya yönelinmiştir (Boratav, 1998:45). Türkiye’de 1930’lu yıllarda kalkınma ülküsü doğrultusunda Millî İktisat görüşü, devletçi iktisat politikası içinde yeniden formüle edilmiştir.

4.2. Devletçilik- Millî İktisat İlişkisi

Türkiye’de 1930 yılında devletçiliğe geçiş kararı alındıktan sonra, bir devletçilik tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Meclis’te 2 Ekim 1930 tarihinde

yapılan toplantıda, ekonomi bakanı Mustafa Şeref Bey (Özkan) anarşik bir şekilde, bireylerin toplum aleyhine kendi ekonomik çıkarları peşinde koşamayacağını, çıkarların toplumsal uyum doğrultusunda güdümlendirileceğini söylerken, devletçiliği “Millî İktisat” kavramı ile ilişkilendirmiştir. Buna göre; ekonomide her bireyin girişiminde bilinçli hareket ederek, bir bütünün parçası olduğunu kavraması ve devletin de devletçilik kapsamında bu amacı sağlamak için müdahale etmesi esastır (TBMM Zabıt Ceridesi. 2.10.1930:46). Devletçilik, 1931 programında “mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır” (Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, 1931:5) şeklinde tanımlanmıştır. Anlaşılacağı üzere, devletçilik Millî İktisat ve kalkınma temelinde ele alınmıştır. Devletçilik koşullara göre farklı evrelerden geçerken, değişmeyen şey devletçiliğin Millî İktisat temelinde kalkınma hedefine yönelik oluşudur.

Bu çerçevede liberal olmayan bir kalkınma yolunu temsil eden, “devlet işletmeciliğini zorunlu ve belirleyici bir unsur olarak içeren müdahaleci bir (ekonomi) politikası olarak” (Boratav, 1983b:412; Boratav, 1983:272; Berkes, 1975:117-118), devletçiliğe geçilmiştir. Başvekil İsmet Bey (İnönü) 1930’da Sivas nutkunda ilk kez devletçilikten bahsederek, “mutedil devletçi” olduklarını ilan etmiştir. Bu konuşmadan bir yıl sonrasında bu sefer Mustafa Kemal (Atatürk) yaptığı bir konuşmada devletçilikten, “fırkamızın takip ettiği program” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri C. 2, 1959:262) diye bahsetmiştir. Devletçiliğin, dönemin koşullarının zorlamasıyla 1939’a kadar devam ettiği kabul edilir. Çünkü her ne kadar söylemsel düzeyde var olsa da 1939 sonrası fiili olarak devletçilikten uzaklaşmayı temsil eder (Boratav, 1982:95).

1930-1939 arasında devletçilik farklı evrelerden geçerek kalkınma amacına ulaşmada, Millî İktisat doğrultusunda bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İlk olarak devlet, milli burjuvazinin belirtilen bunalım ortamındaki yetersizliği karşısında, piyasalar üzerinde sadece düzenleyici ve denetleyici bir rol almakla yetinmemiş, “aktif bir duruma geçerek bir

müteşebbis gibi hareket etmeye başlamıştır” (Eroğlu, 1981:125). Bu bağlamda özellikle madencilik, sanayi, ulaşım ve elektirifikasyon alanlarında devlet girişimci olarak piyasaya girmiş (Zarakolu, 1982:97), belli alanlarda özel sektöre ait işletmeleri kamulaştırmıştır (Boratav, 1982:97). Ayrıca yabancı şirketlerin elinde bulunan alt yapıya ait tesisler de millileştirilmiştir.

Bu kapsamda Sümerbank devralmış olduğu dört sanayi işletmesi, bir satış mağazası ve iki banka şubesiyle çalışmaya başlamıştır. 1935 yılında, aslında özel sermaye tarafından kurulan, fakat sermaye yetersizliği sonucu işletilemeyen dört şeker fabrikası, devletleştirilmiş ve bunları yönetmek amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. kurulmuştur (Tokgöz, 2007:73, 81).

Sanayi işletmeleri dışında, devlet ulaşım sektörüne de işletmeci olarak girmiştir. Dönem içerisinde demiryolları, denizyolları, liman ve rıhtımların işletmesi tamamen devlet eline geçmiş, demiryolu inşasında ciddi adımlar atılmıştır (Boratav, 1982:199). Bu çerçevede daha öncesinde imtiyazlı şirketlerin elinde olan limanlar devletleştirilirken, yabancı şirketlerin elinde olan demiryolları millileştirilmiş ve devlet tarafından yeni hatlar kurulmuştur. Denizyollarında da işletmeler devletin eline geçmiştir. Ulaşım sektöründe, deniz yolu dışında, özellikle demiryolu yapımına da büyük önem verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982:256). Ayrıca havacılık alanında da adımlar atılmış ve 1933’de Türkiye’de hava yolları kurmak ve bu yollar üzerinde nakliyat yapmak için Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu kurum 5 uçak ve 24 personelle başlatılan sivil havacılık faaliyetlerine devam etmiştir (Tokgöz, 2007:97).

Ulaşım alanındaki bu devletçi faaliyetlerin, Millî İktisat politikası ve kalkınma amacı ile doğrudan alakalı olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü Millî İktisat politikası, kalkınma için ulusal sınırlar içindeki piyasaların birbiri ile bütünleştirilmesini savunmuştur. Ulaşım dışında, iletişim alanındaki devletçi uygulamaları da aynı amaca hizmet eden Millî İktisat çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Nitekim devletçi dönemde, bir önceki dönemde imtiyazlı şirketlerin tekelindeki iktisadi faaliyetler, satın alınarak devlete devredilmişlerdir. Bunlar arasında, özellikle büyük şehirlerdeki telefon,

elektrik, su, tramvay ve tünel işletmeleri sayılabilir. 1931-1932 yıllarında demiryolu, liman ve kente içme suyu sağlayan dört alt yapı şirketinde devletleştirilmeye gidilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982:259). Madencilik sektöründe de yabancı şirketlerin elindeki maden arama imtiyazları ve tesisleriyle, bu şirketlerin yerli şirketlerdeki hisseleri millileştirilerek devlete geçirilmiştir (Boratav, 1982:210).

Devletin bizzat işletmeci olarak piyasaya girmesinin sonuçlarına bakılacak olursa, şöyle bir tablo ile karşılaşılır: Sanayi kesiminin GSMH içerisindeki payı, 1924 yılı itibariyle %10 civarında iken, bu pay 1938 yılında %16,5’a yükselmiştir. Sanayi kesimi içerisindeki imalat sanayinin payı ise bu yıllar aralığında, beş kat artmıştır. Söz konusu bu artışta, devlet işletmelerinin katkısı büyük rol oynamıştır (Tokgöz, 2007:93).

Berkes’in ifadesiyle devletçilik, “bir ekonomik ve toplumsal kalkınma güdümüdür” (1975:117-118). Sonuç olarak tek parti döneminde 1930-1939 arasında devletçilik uygulamalarının, Millî İktisat ve kalkınma düşüncesi ve pratiğiyle uyum içerisinde geliştiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Kalkınma düşüncesi, Cumhuriyet tarihine içkindir. Kökleri Osmanlı İmparatorluğu’nun reform yıllarına kadar uzanan bu kalkınma düşüncesi, Cumhuriyet tarihiyle bir ele alındığında neredeyse ülküleştirilmiştir. Ekonomik anlamda kalkınma, ulusal kalkınmanın lokomotifleri olarak değerlendirilmiş ve bu yöndeki girişimler Cumhuriyetin kurulduğu andan itibaren takip edilmiştir. Millî İktisat politikasını da bu çerçevede, kalkınma ülküsüyle bir değerlendirmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu, 1838 yılında İngiltere’yle Balta Limanı Ticaret Antlaşması’nı imzalamasının ardından, kapitalist sisteme eklenmiştir. Ülkedeki gayri Müslimler, zamanla İngiltere’nin ardından diğer Avrupa devletleriyle de imzalanan bu serbest ticaret antlaşmalarından karlı çıkarken, Türk ve Müslümanların durumu giderek kötüleşmiştir. Buna ek olarak yine kapitalist sistemle eklenme kapsamında alınan dış borçların

ödenememesi sonucu kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Osmanlı maliyesi üzerindeki tahakküm içeren konumu, Osmanlı aydınları arasında İngiliz liberalizmine ve serbest ticarete karşı bir tepkiye yol açmıştır. İşte bu aşamada İngiltere'nin temsil ettiği serbest ticaret doktrini karşısında, ona alternatif olarak Millî İktisat düşüncesi, Osmanlı aydınları arasında bir kalkınma yolu olarak ilgi görmeye başlamıştır.

Uluslararası konjonktürde, gelişmiş İngiltere karşısında serbest ticarete kapalı, anti liberal, devlet güdümünde korumacı bir kalkınma yolu seçen Almanya'nın gösterdiği gelişim, Osmanlı aydınları ve sonrasında siyasetçileri için ilham kaynağı olmuştur. Kapitalist olan ama liberal olmayan bu yol, kalkınmanın temel aracı olarak görülmüş ve İT Fırkasının tek başına iktidarda olduğu I. Dünya Savaşı yılları boyunca da Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmıştır. Millî İktisat'ın bel kemiğini oluşturacak milli burjuvazi yaratmak için çeşitli destekler, teşvikler, kanunlar çıkartılmak suretiyle, devlet eliyle bir milli burjuvazi yaratılmıştır.

Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle bu kalkınma ülküsü ve bu ülküyü gerçekleştirmede bir araç olarak kullanılacak Millî İktisat politikası devamlılık göstermiştir. Cumhuriyet bu miras üzerine kurulmuş ve kalkınma ülküsüne ulaşmada Millî İktisat, temel araç olarak daha Cumhuriyet kurulmadan milli mücadele yıllarında toplanan İzmir İktisat Kongresi'yle tüm dünyaya ilan edilmiştir. Cumhuriyet döneminin kalkınma hedefinde bir yol haritası olma özelliği gösteren bu Kongre'yle Millî İktisat'ın bel kemiğini oluşturan milli burjuvazinin desteklenmesi yönünde kararlar alınmıştır.

1929 Bunalımı'na kadar geçen Cumhuriyet'in ilk altı yılı boyunca, dönemin koşulları çerçevesinde Millî İktisat politikası uygulanmıştır. Uluslararası sözleşmelerin getirdiği bazı kısıtlamalar nedeniyle gümrük tarifeleri üzerinden milli burjuvazinin korunması gerçekleştirilemese de Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi çıkarılan kanunlarla milli burjuvazi korunarak Millî İktisat'a uygun bir kalkınma yolu tercih edilmiştir. Amaç milli burjuvazinin sermaye birikimini artırarak, kapitalistleşme yolunda ilerlemek, sanayi sermayesini güçlendirerek kalkınmayı sağlamaktır.

Ancak 1929 Bunalımı Türkiye’yi de olumsuz yönde etkilerken, izlenen Millî İktisat politikası kapsamında yaratılan milli burjuvazinin kendisinden beklenen sonuçları vermediği, kalkınma hedefine ulaşmada sanayi sermayesinin güçlenmediği ortaya çıkmıştır. İşte bu noktada Millî İktisat düşüncesi Türkiye’de evrim geçirmiştir. Millî İktisat kapsamında, yine liberal olmayan, devletin ekonomide temel düzenleyici olduğu, dışa kapalı ve serbest ticarete karşı bir kalkınma yolu olarak, devletçiliğe geçilmiştir. Devlet kendisinden bekleneni yerine getiremeyen milli burjuvazinin yerine geçerek, liberal olmayan kapitalist kalkınmayı kendisi gerçekleştirme kararı almıştır. Sonuç olarak, sadece tek parti dönemine değil, neredeyse bütün bir Cumhuriyet tarihine içkin olan kalkınma ülküsü, tek parti döneminde Millî İktisat-kalkınma ilişkisini kaybetmeden var olmuştur.

Kaynakça

Ahmad, Feroz. (1985), İttihatçılıktan Kemalizme, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz. (1996), Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) C. 1. (1989), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906-1938) C. 2. (1959), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aydemir, Şevket Süreyya. (1973), Tek Adam, C. 3. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Berkes, Niyazi. (1975), Türk Düşününde Batı Sorunu, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Boratav, Korkut. (1982), Türkiye'de Devletçilik, Ankara: Savaş Yayınevi.

Boratav, Korkut. (1983a), İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları, İstanbul: Belge Yayınları.

Boratav, Korkut. (1983b), "Türkiye'de Devletçilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları: 412-418.

Boratav, Korkut. (1998), Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tuzalması. (1935), Ankara: Ulus Basımevi.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programı. (1931), Ankara: T.B.M.M. Matbaası.

Erkök Yılmaz, Şiir. (1992), Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Ankara: Efil Yayınevi.

Eroğlu, Hamza. (1981), Atatürk ve Devletçilik, Ankara: Olgaç Matbaası.

Georgon, François. (2006), Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), Çev. Ali Berktaş, İstanbul: YKY Yayınları.

Gilpin, Robert. (2011), Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası, Çev. Murat Duran; Selçuk Oktay; M. Kadir Ceyhan; Gürkan Polat, Ankara: Kripto Kitaplar.

Gökalp, Ziya. (2004), Türkçülüğün Esasları, Haz. Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken. İstanbul: İnkılap.

İnsel, Ahmet. (1983), “Devletçiliğin Anatomisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları: 419-425.

İnsel, Ahmet. (2002), “Milliyetçilik ve Kalkınma”, Bora, T. ve Gültekingil, M. (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları: 763-776.

Kazgan, Gülten. (1997), İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kepenek, Yakup. ve Yentürk, Nurhan. (2001), Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, Çağlar. ve Birtek, Faruk. (1983), “Türkiye’de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950”, Keyder, Ç. (Der.), Toplumsal Tarih Çalışmaları, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları: 191-220.

Keyder, Çağlar. (1998), “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, Shick, İ. C. ve Tonak, E. A. (Der.), Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul: Belge Yayınları: 38-75.

Keyder, Çağlar. (1999), Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kongar, Emre. (1995), “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, Coşar, N. (Der.), Türkiye’de Devletçilik, İstanbul: Bağlam Yayınları: 219-258.

Kuruç, Bilsay. (1963), İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demec ve Yazılar), Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.

Kuruç, Bilsay. (1988), Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kuruç, Bilsay. (2001), “Kemalist Ekonomiden Kesitler”, Bora, T. ve Gültekingil, M. (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları: 298-312.

List, Friedrich. (2001), *The National System of Political Economy*, Ontario: Batoche Books.

Ortaylı, İlber. (1995), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları.

Ökçün, Ahmet Gündüz. (1997), *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

Öztan, Güven Gürkan. (2005), 1930'ların Türkiye'sinde Milli İktisat Düşüncesi ve Kadın Algısı, *Eğitim Bilim Toplum*, C. 3, S. 12, ss. 4-18.

Pamuk, Şevket. (2009), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserleri II*, Çev. Gökhan Aksay, Berktaş, A. (Der.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Peker, Recep. (1935), Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi. *Ülkü*, 5(28), 247-259.

Peker, Recep. (1995), "Devletçilik", Coşar, N. (Der.), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Bağlam Yayınları: 45-47.

Peker, Recep. (1997), "Siyasal Partiler", Aslanpala, O. (Haz.), 1933 Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: 249-264.

Reinert, Erik S. ve Daastol, Arno Mong. (2004), "The Other Canon: The History of Renaissance Economics", Reinert, E. S. (Der.), *Globalization, Economic Development and Inequality, An Alternative Perspective*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited: 21-70.

Sur, Fadıl Hakkı. (1949), Maliye Tarihine Kısa Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(2- 4), 246-278.

Szporluk, Roman. (1988), *Communism and Nationalism: Karl Marx Versus Friedrich List*, USA: Oxford University Press.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 21, Devre. III, 84. İçtima, 2.10.1930.

Tekeli, İlhan. ve İlkin, Selim. (1982), *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Tokgöz, Erdinç. (2007), *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)*, Ankara: İmaj Yayınevi.

Toprak, Zafer. (1995), *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Zafer. (2000), “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı)*, C. II, S. 32, ss. 289-304.

Toprak, Zafer. (2003), *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918*, İstanbul: Homer Yayınevi.

Tunaya, Tarık Zafer. (2004), *Hürriyetin İlânı, İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ünay, Sadık. (2010), “Uluslararası Sistem ve İç Dönüşüm: Osmanlıdan Cumhuriyet’e Türkiye’nin Kalkınma Sorunsalı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 45, ss. 109-131.

Varlı, Arzu. ve Koraltürk, Murat. (2010), “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 20-21, ss. 127-142.

Yerasimos, Stefanos. (2005), *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye C. III, 1. Dünya Savaşından 1971’e*, Çev. Babür Kuzucuoğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Zarakolu, Avni. (1982), “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları: 89-103.

Zürcher, Eric Jan. (2001), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, Bora, T. ve Gültekingil, M. (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm C. 2*, İstanbul: İletişim Yayınları: 44-55.

Extendent Summary

In this article, the roots of the ideal development in the establishment of the Republic has been examined. It is possible to say that the idea of development has become idealized throughout the history of the Republic and that this ideology has been shaped through the idea of National Economy within the framework of the founding legacy.

Due to the unequal development of nations caused by capitalism, countries such as the USA and Germany, which could not progress as far as the England in international trade and industrialization, created the idea of National Economy in order to protect their economies. This idea is a form of capitalist development that arose in reaction to the liberalism and free trade represented by the England. Instead of free trade, the idea of National Economy envisages the central status of the state as a regulator in the economy, the support and development of the industrial sector, the creation of a national bourgeoisie for this purpose, and thus the implementation of development.

National Economy is an understanding that emerged in Germany, which had a backward economic structure compared to England and France at the beginning of the 19th century, under the leadership of thinkers such as Fichte, Gentz, Müller and List, and defended national development with a closed national economic structure that contradicts the liberal economic theory. The National Economic Policy advocates that the industrial bourgeoisie, which does not have sufficient capital accumulation in the capitalization process, must be supported by the state through various methods including exemptions, protections and incentives. According to National Economics, industrial-based domestic production in the country should be developed through state intervention in economic life. The National Economic School is essentially a development-oriented approach based on industrialization. This school advocated the protection of local production and producers in underdeveloped countries against global capital and British free trade.

The historical roots of the National Economic Policy in Türkiye trace

back to the last periods of the Ottoman Empire and the period of the Committee of Union and Progress, which was influenced by the development of Germany. Germany, which implemented the National Economic Policy under Bismarck, was able to achieve economic development. Observing this success of Germany, intellectuals such as Ahmet Mithat, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp, whose ideas would later affect the Republican period, wrote articles praising the National Economy policy and Germany's practices in this direction. The National Economic Policy, whose intellectual roots date back to 1908, was put into actual practice in the period 1914-1918, under the conditions of World War I. In fact, in academic literature, the period between 1914-1918, when the Committee of Union and Progress came to power alone, is also called the National Economy Period.

The national economic policy has been effective since the foundation of the Republic. In fact, the Izmir Economic Congress, which convened shortly before the proclamation of the Republic, agreed to ensure economic development with the National Economic Policy. It was decided that the road map of the new Republic to be established on the road to capitalization would pass through the National Economy. However, due to the conditions of the period and the articles of the Treaty of Lausanne regarding customs, the bourgeoisie protectionist aspect of the National Economy policy could not be implemented.

The National Economy policy implemented during the first 7 years of the Republic underwent a transformation in 1930. Under the conditions of the 1930s, the National Economy was transformed into economic statism. Following the Great Depression of 1929, national economy was reinterpreted under the name of "statism" in the light of the socio-economic and socio-political developments that emerged both internally and externally. National Economy emerged as a concept that forms the basis of the principle of statism.

This transformation was shaped on the basis of the state directly fulfilling its expectations for the national bourgeoisie instead of protecting

the domestic bourgeoisie, which was expected to be the driving engine of industrialization, as advocated by the National Economic thought. In fact, the National Economic Policy is based on state intervention, but this intervention is aimed at strengthening the industrial bourgeoisie in order to ensure national development, not on the establishment of enterprises by the state itself. However, the structural weakness and fragility of the bourgeoisie in Türkiye led to the evolution of the National Economy towards statism in the 1930s. The ideal of development, which was also present in the period of the collapse of the Ottoman Empire, evolved into statism along the lines of the National Economy with the single party period in Türkiye.

The views in this study, based on data obtained through qualitative research technique, will be tried to be revealed through analytical analysis from primary sources, including the memories of the political elites of the period.